Inklyuziv ta’lim muhitida nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar ijtimoiy moslashuvining pedagogik-psixologik xususiyatlari

G’aniyeva Maloxat Odilovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta’lim muhitida nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar ijtimoiy moslashuvining pedagogik-psixologik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ijtimoiy moslashuv tushunchasining mohiyati, uning tarkibiy qismlari va nutqning moslashuv jarayonidagi roli yoritilgan. Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda kuzatiladigan psixologik xususiyatlar (o‘ziga ishonchsizlik, logofobiya, tashvish, introvertlik) va ularning moslashuvga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Ijtimoiy moslashuvning pedagogik xususiyatlari — sinf jamoasidagi o‘rin, o‘qituvchi yondashuvi, tengdoshlar munosabati — tahlil qilingan. Moslashuvga ta’sir etuvchi pedagogik va psixologik omillar hamda ularni hisobga olgan holda ishlash yo‘llari asoslab berilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar, logopedlar, defektologlar va ta’lim sohasi mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy moslashuv, nutq nuqsoni, pedagogik-psixologik xususiyatlar, logofobiya, sotsializatsiya, tengdoshlar muhiti, o‘quvchi shaxsi.

Аннотация. В статье теоретически анализируются педагогико-психологические особенности социальной адаптации учащихся с нарушениями речи в условиях инклюзивного образования. Раскрыты сущность понятия социальной адаптации, её структурные компоненты и роль речи в процессе адаптации. Рассмотрены психологические особенности, наблюдаемые у учащихся с нарушениями речи, и их влияние на адаптацию. Обоснованы педагогические и психологические факторы, влияющие на адаптацию, а также пути работы с их учётом.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная адаптация, нарушение речи, педагогико-психологические особенности, логофобия, социализация, среда сверстников, личность учащегося.

Annotation. The article provides a theoretical analysis of the pedagogical-psychological characteristics of the social adaptation of students with speech disorders in an inclusive education environment. The essence of the concept of social adaptation, its structural components and the role of speech in the adaptation process are examined. The psychological characteristics observed in students with speech disorders and their impact on adaptation are considered. The pedagogical and psychological factors influencing adaptation, as well as ways of working with these in mind, are substantiated.

Key words: inclusive education, social adaptation, speech disorder, pedagogical-psychological characteristics, logophobia, socialisation, peer environment, student personality.

KIRISH

Inklyuziv ta’lim sharoitida nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvi ularning shaxs sifatida shakllanishi va jamiyat hayotiga to‘liq qo‘shilishining muhim sharti hisoblanadi. Ijtimoiy moslashuv jarayoni o‘ziga xos pedagogik va psixologik xususiyatlarga ega bo‘lib, ularni bilish va hisobga olish korreksion-pedagogik ishning samaradorligini ta’minlaydi.

Nutq insonning muloqot qilishi, fikr almashishi va ijtimoiy munosabatlar o‘rnatishining asosiy vositasi bo‘lganligi sababli, nutqdagi nuqsonlar bolaning ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tibbiyot va logopediya ma’lumotlariga ko‘ra, maktab yoshidagi bolalarning 5–10 foizida turli darajadagi nutq nuqsonlari kuzatiladi (WHO, 2021), bu esa ularning moslashuvini o‘rganishni dolzarb masalaga aylantiradi.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish va maxsus ehtiyojli bolalarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, har bir bolaning sifatli ta’lim olishi va jamiyatda to‘liq huquqli ishtirok etishi ta’minlanishi belgilangan.

Ijtimoiy moslashuvning pedagogik-psixologik xususiyatlari L.S. Vigotskiy, R.E. Levina, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, Y.L. Kolominskiy kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Biroq inklyuziv muhitda nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar moslashuvining xususiyatlarini yaxlit tahlil qilish masalasi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Maqolaning maqsadi — inklyuziv ta’lim muhitida nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar ijtimoiy moslashuvining pedagogik-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish va ularni hisobga olgan holda ishlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy moslashuv tushunchasi va uning tarkibiy qismlari. Ijtimoiy moslashuv — bu shaxsning ijtimoiy muhit talablariga muvofiq xulq-atvor va munosabat shakllarini egallashi, jamoa hayotiga muvaffaqiyatli kirib borishi jarayonidir. U bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan iborat: kognitiv (ijtimoiy normalar va munosabatlarni tushunish), emotsional (emotsional barqarorlik va ijobiy kayfiyat), kommunikativ (muloqotga kirishish va aloqa o‘rnatish) hamda xulq-atvor (faoliyatda va jamoada ishtirok etish) komponentlari. Nutq nuqsoni ushbu komponentlarning, ayniqsa kommunikativ qismning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va moslashuvni qiyinlashtiradi.

Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari. Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda bir qator o‘ziga xos psixologik xususiyatlar shakllanishi mumkin. Bu xususiyatlar ularning ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va ularning moslashuvga ta’siri

Psixologik xususiyat	Moslashuvga ta’siri
O‘ziga ishonchsizlik, past o‘z-o‘zini baholash	Tashabbusning pasayishi, jamoada o‘zini past tutish
Logofobiya (gapirishdan qo‘rqish)	Muloqotdan qochish, jamoa oldida faollikning kamayishi
Tashvish va xavotir	Emotsional beqarorlik, stress holatlari
Introvertlik, yopiqlik	Tengdoshlar bilan aloqaning cheklanishi, yakkalanish
Salbiy emotsional reaksiyalar	Konfliktlar, jamoaviy faoliyatda qiyinchiliklar

Ijtimoiy moslashuvning pedagogik xususiyatlari. Inklyuziv muhitda nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchining moslashuvi sinf jamoasidagi o‘rni bilan chambarchas bog‘liqdir. Sotsiometrik tadqiqotlarga ko‘ra (Y.L. Kolominskiy), bunday o‘quvchilar ko‘pincha “e’tiborsiz qoldirilgan” yoki “rad etilgan” maqomiga ega bo‘ladilar. O‘qituvchining yondashuvi, sinfdagi psixologik muhit va tengdoshlarning munosabati moslashuvning pedagogik xususiyatlarini belgilaydi. O‘qituvchining do‘stona, qabul qiluvchi muhit yaratishi va har bir o‘quvchining qadr-qimmatini ta’minlashi moslashuvni yengillashtiradi.

Moslashuvga ta’sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar. Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchining inklyuziv muhitga moslashuviga bir qator omillar ta’sir qiladi (2-jadval). Bu omillar pedagogik va psixologik guruhlarga bo‘linib, ularning birgalikdagi ta’siri moslashuv samaradorligini belgilaydi.

2-jadval

Ijtimoiy moslashuvga ta’sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar

Omillar guruhi	Asosiy omillar
Psixologik omillar	O‘z-o‘zini baholash, emotsional barqarorlik, tashvish darajasi, kommunikativ ko‘nikmalar, motivatsiya
Pedagogik omillar	O‘qituvchining inklyuziv kompetentligi, sinfdagi psixologik muhit, individual yondashuv, tengdoshlar munosabati
Nuqson bilan bog‘liq omillar	Nutq nuqsonining og‘irligi va ko‘rinish darajasi, korreksiya jarayonining samaradorligi
Ijtimoiy omillar	Oilaning ishtiroki, ota-onalar munosabati, mutaxassislar bilan hamkorlik

Psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlash. Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda psixolog o‘quvchining o‘ziga ishonchini mustahkamlash, qo‘rquv va tashvishni kamaytirish, kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha ish olib boradi. Trening mashg‘ulotlari, art-terapiya va ertak terapiyasi kabi metodlar o‘quvchining emotsional holatini barqarorlashtirishga va moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlash. Pedagogik jihatdan o‘qituvchi sinfda do‘stona, hamdam va qabul qiluvchi muhit yaratishi, jamoaviy o‘yinlar va loyihalardan foydalanishi, o‘quvchining muvaffaqiyatli faoliyat sohalarini topib namoyish qilishi muhimdir. Tengdoshlarda empatiya tuyg‘usini tarbiyalash, “masxara qilmaslik” madaniyatini shakllantirish va o‘zaro hurmat qadriyatlarini singdirish o‘quvchining jamoada qabul qilinishini va moslashuvini ta’minlaydi. Oila bilan hamkorlik esa bu jarayonni mustahkamlaydi.

XULOSALAR

1. Inklyuziv ta’lim muhitida nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar ijtimoiy moslashuvining pedagogik-psixologik xususiyatlarini bilish va hisobga olish korreksion-pedagogik ishning samaradorligini ta’minlovchi muhim shart hisoblanadi.

2. Nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda kuzatiladigan psixologik xususiyatlar (o‘ziga ishonchsizlik, logofobiya, tashvish, introvertlik) ularning moslashuviga to‘sqinlik qiladi va maxsus psixologik qo‘llab-quvvatlashni talab etadi.

3. Moslashuvning pedagogik xususiyatlari o‘quvchining sinf jamoasidagi o‘rni, o‘qituvchining yondashuvi va tengdoshlar munosabati bilan belgilanadi, shu sababli do‘stona va qabul qiluvchi muhit yaratish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

4. Ijtimoiy moslashuvga psixologik, pedagogik, nuqson bilan bog‘liq va ijtimoiy omillar birgalikda ta’sir ko‘rsatadi, ularni kompleks hisobga olish moslashuv samaradorligini oshiradi.

5. Psixologik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda olib boriladigan kompleks ish, oila va mutaxassislar bilan hamkorlikda, nutq nuqsoni bo‘lgan o‘quvchining muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. Defektologiyaning asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017. — 320 b.
2. Levina R.E. Osnovi teorii i praktiki logopedii. — Moskva: Prosveshcheniye, 2017. — 367 s.
3. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutq rivoji nuqsoni. — Moskva: Iris-press, 2019. — 224 s.
4. Kolominskiy Y.L. Bolalar jamoasidagi munosabatlar psixologiyasi. — Minsk: Tetra-Sistems, 2020. — 432 s.
5. Xvattsev M.E. Logopediya: O‘qituvchilar va talabalar uchun qo‘llanma. — Moskva: Vlados, 2018. — 272 s.
6. Mavlonova R.A. Inklyuziv ta’lim asoslari. — Toshkent: Universitet, 2022. — 196 b.
7. Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2019. — 224 b.
8. Rasulova M.X. Maktab yoshidagi bolalarda nutq nuqsonlari va ularni bartaraf etish yo‘llari. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. — 184 b.
9. Yusupova Sh.B. Nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash // Pedagogika va psixologiya. — 2023. — №3. — B. 42–48.
10. World Health Organization. World Report on Hearing. — Geneva: WHO, 2021. — 272 p.